

Podeljeno sećanje Južne Afrike

Helen Mekdonald

Uvod

Južna Afrika je duboko podeljeno društvo sa duboko podeljenom prošlošću. Razdvajanje duž socioekonomskih kategorija produbljuje očigledni jaz između etničkih grupa. Uprkos ogromnim političkim promenama različite etničke grupe su ostale strane jedna drugoj. Ideal prošlosti, koju bi svi Južnoafrikanci delili i prihvatili, nije realnost. U našem društvu još preovladava sklonost da pojedinci i grupe bude samo određena sećanja, a druga brišu ili prosto ignorišu područja oko kojih su se ranije vodile borbe.

Postojala su, doduše, dva važna momenta u toku južnoafričkog preokreta kada je učinjen pokušaj da se taj jaz prevaziđe pomoću kritičkog i selektivnog sećanja. Ustav kao i Komisija za istinu i pomirenje (TRC) zahtevali su dublje razumevanje prošlosti i njen uticaj na sadašnjost. Pri tom su u prenosnom smislu pokušavali da stvore prostor između polova jednog zajedničkog nacionalnog sećanja i grupnospecifičnog kritičkog sećanja, sa kojim bi Južnoafrikanci mogli da se nose sa spornom prošlošću. Debata o pamćenju Južne Afrike odvija se u kontekstu duboko podeljenog društva. Ovaj tekst će pokušati da osvetli sledeće tri tematske celine:

- Prošlost, koja još uvek itekako prisutna,
- ustav i Komisija za istinu i pomirenje, kao pamćenje u sadašnjosti,
- budućnost sećanja u duboko podeljenom društvu.

Prošlost nas još prati

Južna Afrika se nalazi u sedmoj godini demokratske vladavine. Prolazila je kroz ogromnu političku transformaciju da bi se odstranile prepreke koje su većinu Južnoafrikanaca sprečavale da u svojoj državi uživaju ista prava, i privilegije i ravnopravnost. Politička scena 2000. godine po svemu izgleda drugačije od scene pre jedne decenije. Južna Afrika je doživela snažan progres da bi prevazišla bol i podeljenost u prošlosti. Međutim, isuviše je rano za

procenu koja će se sećanja i koji će oblici sećanja prošlosti dominirati u budućoj Južnoj Africi i biti joj od pomoći. Mi smo upravo počeli da se u kontekstu duboko podijeljenog društva, koje pati od istorijske amnezije i selektivnog pamćenja, borimo protiv brutalne prošlosti i ugnjetavnja. Južna Afrika se nalazi na osetljivoj tački demokratske konsolidacije. Potencijal da se uspe je veoma visok, ali je i mogućnost poraza stalno prisutna. Prošlost će neminovno učestvovati u ishodu.

Usred nesigurnih pitanja da li je zajedničko sećanje u Južnoj Africi potrebno, da li ima smisla i da li je moguće, postoji strašna izvesnost da će prošlost ostati kao razdeljeni prostor i da će još decenijama da se čuju protivrečni glasovi. Rečeno je da ne bi trebalo da bude zadatak sećanja da "ponovo uspostavi i stvori celovitost, da porekne pukotinu, nego da je umesto toga zadatak sećanja da probudi turbulencije i fragmentiranja uključujući i bolna sećanja na to što smo bili i što jesmo." ¹⁾ Nije verovatno da će Južnoafrikanici ikada stići do određene tačke, na kojoj sećanja na prošlost mogu da se rekonstruišu, a očigledni lomovi te prošlosti da se izleče.

Mi u Južnoj Africi ne možemo tek tako da podsećamo na prošlost kao da više nije prisutna. Prošlost nas još uvek prati. Južnoafrička autorka i novinarka, Antje Krog, izvestila je o svojoj poseti Nemačkoj 2000. godine: "Htela sam da odem tamo da bih otkrila kako žive sa odgovornošću i krivicom prošlosti. Pretpostavljala sam da će drugde biti isto kao u Južnoj Africi, ali meni, naravno, nije bilo jasno da u Nemačkoj jedva da još ima Jevreja. Ovde /u Južnoj Africi/ mi se još viđamo svakoga dana – i srećemo se sa prošlošću svakoga dana..." ²⁾

Izazov pred kojim stoji naše društvo je sveprisutnost prošlosti u sadašnjosti. Socioekonomska stvarnost aparthejda još je i danas stvarnost – crni, obojeni i indijski Južnoafrikanci pate i dalje, dok beli Južnoafrikanci nepromenjeno imaju pristup bogatstvu i uživaju u šansama kao u vreme aparthejda.

Širom zemlje su 1998. godine sprovedene ankete o siromaštvu da bi se ljudima pružila mogućnost da govore o iskustvima prošlosti i socioekonomskoj neravnopravnosti. ³⁾ Sledeće otrežnjavajuće brojke pokazuju poraznu situaciju:

-53 odsto stanovništva živi ispod granice siromaštva, (300 randa mesečno).

-6 odsto stanovništva zarađuje više od 40 odsto prihoda.

-12 miliona Južnoafrikanaca nema dovoljno pristupa pijućoj vodi.

-Okolo 9 miliona ljudi živi u ilegalnim kućištima.

-87 odsto crne dece ispod 12 godina je neuhranjeno.

-2,3 miliona Južnoafrikanaca je nedovoljno uhranjeno.

-Nezaposlenost se kreće između 30 i 40 odsto.

-Procenjuje se da je 65 odsto odraslog stanovništva nepismeno.

Uprkos demokratskim izborima 1994. godine, koji su bili putokaz ka budućnosti, ekonomski status kvo ostaje uglavnom nepromenjen. Siromaštvo ima duboke korene. U svetlu veoma teških ekonomskih pitanja, sa kojima je suočena naša zemlja, pitanje kako da se sećamo prošlosti za čas može da se vidi kao suvišno, postmaterijalističko pitanje. Daleko važnijim se smatra pitanje kako da većina ostane živa.

Status kvo se još dublje ukopao na polju sećanja. Čini se kao da mnogi Južnoafrikaneci imaju selektivno sećanje čim se okreću prošlosti. U vezi prošlosti, još uvek ne postoji saglasnost u odnosu na pravdu i nepravdu. Čini se da većina belih Južnoafrikanaca pokazuje ravnodušnost, pa i otuđenje prema ranijem sistemu vlasti, koji su mnogi od njih podržavali. Mnogi Južnoafrikaneci pozivaju da se zaboravi prošlost, kada ima toliko hitnih problema u sadašnjosti – „nemojte da se zadržavamo na onom što se dogodilo, bolje je da se koncentrišemo na enormni izazov nezaposlenosti i kriminala sa kojima smo suočeni sada i koji prete da razore naše društvo.”

Po mom mišljenju se u zemlji, kao što je Južna Afrika, ne može angažovano krenuti na savlađivanje sadašnjosti, a da se ne poseduje temeljna društvena svest o prošlosti. Kako može da se odvije uspešno socioekonomsko prestrukturiranje, a da se ne prime k znanju oni politički i ekonomski uslovi i strukture, koji su proizveli današnju nužnost za tako ogromnim prestrukturiranjem? Bez toga neće biti nikakvog osećanja za stremljenje ka određenom cilju i koliko je sve urgentno.

Prihvatiti prošlost nije široko zastupljen stav, pogotovu nije među belim Južnoafrikanecima, od kojih mnogi tvrde da pate od zamora zbog aparthejda. U svom članku o “Zamoru zbog holokausta” u časopisu *Time Magazine* Mihael Blumental (*Michael Blumenthal*) konstatuje da neko mora da je neprekidno bio izložen

nekoj stvari da bi zbog nje patio od zamora.⁴⁾ Oni koji pate od zamora od aparthejda se mogu opisati istim rečima kao oni koji pate od zamora od holokausta. To su najčešće oni koji imaju "više sebičnog interesa da budu umorni, nego moralnog interesa da budu radoznali." U Južnoj Africi, osećanje zamora od aparthejda ima manje veze sa zasićenošću znanjem i pažnjom – naprotiv, ima više veze sa selektivnim sećanjem, koje posredno održava status kvo i na taj način koristi manjini.

Očigledna nejednakost u našoj zemlji je svakodnevna opomena na socioekonomski zločin aparthejda. U tom jedinstvenom političkom, socijalnom, ekonomskom i istorijskom kontekstu Južna Afrika mora da mobilize, da bi nejednakosti i nepravde od ranije mogle da prožmu sadašnjost i da budu promenjene. To nije pitanje zaborava ili sećanja – prošlost nas prati, to je pitanje kako ćemo u jednom duboko podeljenom društvu da se s njim nosimo na takav način, da to za većinu ljudi, čiji su životi oštećeni, bude pozitivno i značajno.

Prednost pomena zločina prošlosti u Južnoj Africi bilo bi u najmanju ruku, to što bi se na taj način mogli izbeći političko poricanje i politički mitovi, koji su sagrađeni na izvitoperenom sećanju. Po opštem ubeđenju to bi poslužilo svrsi da se stvori osećanje zajedničkog sećanja. U jednom duboko podeljenom društvu je, međutim, potrebna fleksibilnija predstava zajedničkog sećanja – sećanja, koje podržava kolektivnu svest o prošlosti, ali takođe dozvoljava različite odgovore na tu svest u sadašnjosti. To ne može da se postigne prosto samo simboliziranjem prošlosti pomoću spomenika, memorijalnih centara i medijalnih izložbi. Političko, socijalno i ekonomsko regulisanje novog južnoafričkog društva mora da bude ispunjeno svešću o prošlosti.

Političke partije, koje su učestvovala na političkim pregovorima u Južnoj Africi, pokazale su značajno poštovanje za prošlost, kao i za nužnost da je potrebno baviti se sa počinjenim zločinima da bi se stvorilo pravednije društvo. Naročiti oblik preokreta, koji se dogodio u Južnoj Africi, obeležen je pored ostalog i sa dva čvrsta temelja. Polazeći od njih prošlost i nadalje potencijalno može da utiče na sadašnjost: to su ustav i Komisija za istinu i pomirenje (TRC). Ta dva organa nacionalnog pomena su na odlučujući način proželi političku dušu Južne Afrike. Istina da malo toga ukazuje da je to pospešilo stvaranje osećanja zajedničkog sećanja, ali su skicirali slikoviti i geopolitički prostor na kome ta tema južnoafričke

prošlosti može da se obrađuje. A oni su se potrudili da podsećaju na prošlost, da bi se mogla izgraditi svetlija budućnost.

Njabulo Ndebele, poznati južnoafrički književnik, pesnik i naučnik, rekao je jednom da je politička borba bila jednostavniji deo posla; sada stojimo pred izazovom da ponovo izmislimo predstavu jednog "doma". Prošlost je ličila na *jedan* tip južnoafričke nacije; sadašnjost liči na *drugačiji* tip, koji još nije poprimio jasan oblik, odnosno, još i nije definisan. Sve to ima veze sa budućnošću sećanja. Naša će se nacija oblikovati na osnovu vrednosti i sećanja na ono odakle smo došli u političkom, socijalnom, ekonomskom i kulturalnom pogledu. Mnoga će sećanja biti selektivna, a samo malobrojna kolektivna. Ustav kao i Komisija za istinu i pomirenje su dva temelja koji će pomoći pri novom pronalaženju onog što nazivamo "svojim domom".

Južnoafrički ustav kao način sećanja

Novi južnoafrički ustav je odgovor na nepravde i podele prošlosti. To je ustav, koji je rođen na osnovu sećanja – prošlost je njegov odlučujući deo, ali takođe i budućnost.

Jušnoafrički profesor prava Džeremi Sarkin, (*Jeremy Sarkin*), iznosi argument da jedan ustav može da bude kako spomenik, tako i memorijalni centar. Spomenici treba da daju snagu i da deluju pozitivno, stvoreni su da bi slavili događaje ili ljude, dok se memorijalnim centrima pridaje negativna simbolika, jer su to mesta koja podsećaju na gubitke ili poraze. Ustav u Južnoj Africi prema tome ima sledeće funkcije: "Njegov sadržaj je refleksija kroz ogledalo prošlosti, prošlosti u kojoj su njegove vrednosti bile odsutne. U tekstu ustava i načinu na koji se često interpretira, ogleda se sećanje i zavet Južne Afrike iz doba aparthejda. Njegovo nastajanje je proizvod sećanja onih koji su ga napisali i onih koji su učestvovali u njegovom formulisanju /.../ Brojne javne, demokratske i institucije ljudskih prava su ukotvljeni u ustavu da bi se obezbedilo da se zločini prošlosti više nikada ne mogu ponoviti." ⁵⁾

Južna Afrika je zbog toga u srećnoj situaciji što ima jedan ustav, koji je kako spomenik, tako i memorijalni centar, a uzima u obzir sve strukture pravde i vladavine. Na taj način sećanje na prošlost ne stvara samo pravni okvir, nego služi i kao smernica da bi se stvorila pravednija budućnost, koja se zasniva na uviđanju grešaka iz prošlosti.

Sarkin konstatuje da se kroz ustav "zavet prošlosti eksplicitno i implicitno čini vidljivim. Iz preambule jasno proizlazi da je namera autora bila da obezbede da ustav želi da uči od prošlosti i prizna zavet koji iz nje proizlazi. Južnoafrička istorija se posebno i snažnim jezikom reflektuje u preambuli kroz koju južnoafrički narod prepoznaje nepravde prošlosti, izražava poštovanje prema onima koji su patili za pravdu i slobodu i prihvata ustav, da bi se izlečile podele prošlosti i izgradilo društvo zasnovano na socijalnoj pravdi i osnovnim ljudskim pravima. Važna je odlučnost da se politička prava sačuvaju i na taj način, što će se sprečiti da se ponovi istorija. To postaje jasno kroz mnoge stavove i centralni je sadržaj ustava." Jasno je da ustav Južne Afrike želi da prizna prošlost i da ohrabri Južnoafrikance da prevaziđu posledice istorije. On sećanje uzima kao bazu na osnovu koje se mogu izvesti premise.

Na jednoj konferenciji u Kapštatu sa naslovom "*Transcending an Century of Injustice*", koju je nedavno organizovao Institut za pravdu i pomirenje, jedan od učesnika iz publike izneo je sledeće saznanje:

Delegat konferencije Hirevo Kwenda (*Chirevo Kwenda*) govorio je o tome kako ga je njegov otac odveo u *Salisbury Gardens* u tadašnjoj Južnoj Rodeziji, (današnjem Zimbabveu), gde je odraštao. Njegov otac mu je pokazao spomenik na kome je pisalo: "Borili smo se i ginuli za našeg kralja." "Moj otac mi je samo rekao: 'Na prvom mestu, hteo bih da znaš da taj kralj nije bio naš kralj. Na drugom mestu da to nije bio naš rat. Istina je da smo se borili. Istina je takođe da smo ginuli.' 'Afričko iskustvo ugrađeno je u spomenik za Belce.'" Kwenda je izrazio želju da se podignu spomenici sećanja koji će Južnoafrikance ujedinjavati, umesto da ih deli. On reče: "Da bi jedan ustav mogao da bude spomenik, koji zaslužuje da se slavi, u njemu mora da se ogleda sećanje celog naroda."

Južnoafrički ustav otelovljava sećanje koje hrabri sve Južnoafrikance da ponovo izmisle predstavu doma na taj način, što će izbeći greške prošlosti i zamisliti budućnost sa istim pravima i privilegijama za sve. Tako građanima i vladi daje okvir za preoblikovanje sadašnjosti.

Potencijal ustava da se pozitivno ophodi sa prošlošću ne sme da se potceni, ali najviši zakon jedne zemlje je samo dokument koji zavisi od tumačenja i sprovođenja u praksi, a to čine ljudi. Kao i mnogi drugi aspekti našeg modernog sveta, koji zavise od ljudskog delovanja, i ono je izloženo mogućnosti da propadne

zbog ljudske nesavršenosti. Potencijal ustava je jasan, ali on se ne koristi uvek. Mnogi Južnoafrikanci s njim nisu upoznati, a mnogi ne usvajaju njegov jezik i njegove ideale. Bez obzira na sve to, on se zasniva na sećanju i time hrabri sve Južnoafrikance da krenu putem od selektivne ka kolektivnoj dobrobiti društva.

Najkorisniji oblik da se podseti na zločine iz južnoafričke istorije je da se promeni sadašnjost. Nama je potrebna koncepcija za ophođenje sa prošlošću u kojoj je postojalo jedno nenormalno društvo i u kome je socijalno tkivo bilo pocepano zbog nečovečnosti aparthejda. Ta koncepcija ima mnogo veze sa današnjicom. Pa, ako mi kao Južnoafrikanci možemo da unesemo jedan oblik normalnosti u svoju totalno neravnomerno razvijenu zemlju, onda smo na neki način izveli najpobedonosniju bitku protiv prošlosti i opasnosti selektivnog sećanja, koje sprečavaju progres. Ponavljam, samo preoblikovanjem sadašnjosti, prošlost zaista postaje sećanje, a način sećanja treba da bude takav da svi Južnoafrikanci mogu da budu ponosni i da učestvuju u njemu. Ustav za to nudi jednu polaznu tačku, a Komisija za istinu i pomirenje drugu.

Komisija za istinu i pomirenje kao sećanje

Komisija za istinu i pomirenje (TRC) izabrana je kao kompromis da bi podsećala na zločine aparthejda i bila je deo istorijskog sporazuma koji je nastao u toku političkih pregovora. Ona je nastala na osnovu *Promotion of National Unity and Reconciliation Act* iz 1995. godine. Komisija radi u tri posebna komiteta, koji se bave povredama ljudskih prava, amnestijom i pomirenjem i reparacijama. Ona je osnovana da bi se stekla "što je moguće kompletnija slika o načinu, uzrocima i razmerama povreda ljudskih prava" koja se počinjena između 1. marta 1960. i 5. decembra 1993. godine.

Južnoafrički filozof Entoni Holidej, (*Anthony Holiday*), opisuje kako je TRC dobio nalog "da budi sećanje nove demokratije na njene dugotrajne trudničke bolove za vreme aparthejda." ⁶⁾ To buđenje sećanja je na određeni način bio pokušaj da se izbegne političko poricanje, kao i širenje političkih mitova. Prilikom javnih saslušavanja u celoj zemlji žrtve i krivci teških povreda ljudskih prava mogli su da ispričaju svoje priče u relativno sigurnom okruženju, koje je stvarala Komisija. Sporni deo njenog mandata bilo je odobravanje amnestija ⁷⁾ za one koji su bili odgovorni za

teške povrede ljudskih prava, da bi mogla da razotkrije punu meru političkih zločina, koje su počinili. TRC je takođe davala opširne preporuke u odnosu na reparacije za žrtve povreda ljudskih prava koje je istraživala Komisija.⁸⁾

U toku svog rada, TRC je iznela na svetlost dana mreže kriminala podržavanog od strane države kao i povrede ljudskih prava sa obe strane. Ona nikako nije uvek radila perfektno, u mnogim slučajevima je doživela neuspeh u pogledu otkrivanja cele istine i donosila sporne odluke o amnestiji. Iako je pomirenje još uvek daleki i možda utopijski cilj, Južnoafrikanci teško da mogu da tvrde – a to je zasluga Komisije – da nisu čuli za povrede ljudskih prava počinjenih u prošlosti. Neznanje više nije prihvatljivo izvinjenje, a politički mitovi su demaskirani. U tom smislu je izveštaj TRC živi spomenik i početak jednog procesa sa kojim jedna nacija kroz razgovor počinje da sebe svesno izlaže istini i istoriji. O izveštaju TRC je rečeno da “analizira varvarstvo naše prošlosti baš da bi se uticalo na budućnost.”⁹⁾ Naše iskustvo je da prepričavanje istine i istorije, iako je nužan i koristan proces, ne znači da je prošlost raspravljena i zaista sahranjena. Znači, štaviše, da prošlost više nije intelektualna svojina samo malog broja ljudi, nego da je sveopšte pristupačna, tako da Južnoafrikanci mogu da se odluče da li će se njome baviti ili je ignorisati. To je mogućnost da se stvori vidljivi i opipljiv pristup jednoj spornoj prošlosti.

Taj metod javnog određivanja prema prošlosti u okviru jednog nacionalnog foruma nije bez nedostataka. Postoji opasnost da, kako vlada, tako i građani, TRC posmatraju kao ograničeni, kratkoročni projekat sećanja, otprilike prema motou: sad, kad je rad Komisije obavljen, društvo bi trebalo da krene napred. Rane prošlosti su duboke, a ako se iznenada zatvore vrata nacionalne mogućnosti sećanja, sigurno će se usporiti konsolidacija demokratije u Južnoj Africi. Južnoj Africi neće uspeti da promeni političke, socijalne i ekonomske strukture aparthejda, dok svi građani ne priznaju prošlost i svoju ulogu u njoj, (kao žrtve, krivci, posmatrači, korisnici privilegija.) To priznanje nije postignuto za vreme kratkog života Komisije, a progres koji je postignut u to vreme, biće u opasnosti, ako sama TRC bude predata arhivima južnoafričke istorije. Mnogo zavisi od držanja vlade i civilnog društva, koji radu Komisije i njenom izveštaju mogu da udahnu život, tako da kamen temeljac sećanja opstane u sadašnjosti. Takođe i istoričari, književnici, pesnici, umetnici i institucije snose odgovornost

da nastave višeslojnu debatu o prošlosti, koju je Komisija započela.¹⁰⁾ Ta debata bi trebalo da bude kreativna i inspirativna, pre svega, međutim, javno pristupačna.

Fokus TRC bio je uperen neposredno na žrtve i krivce i zbog toga je imala zlosrećnu i dalekosežnu posledicu da oslobodi krivice većinu belih Južnoafrikanaca koji su uživali u socijalnoj moći, a da rasistički fundament te moći nije doveden u pitanje. Većina belih Južnoafrikanaca ne spada ni u kategoriju žrtava, niti krivaca; oni su bili privilegovani ili posmatrači i u tim ulogama nisu spadali u nadležnost rada Komisije. To je posredno unapredilo nastajanje selektivnog sećanja unutar belog stanovništva, pošto je lako moglo da se distancira od učešća u teškim povredama ljudskih prava. Meni se zbog toga čini da je Južnoj Africi još uvek potrebna nacionalna inicijativa koja će unaprediti odgovornost za prošlost među svim Južnoafrikancima, naročito među belim Južnoafrikancima, koji su platili samo veoma nisku cenu za prednosti u kojima su uživali u vreme aparthejda.

TRC, baš kao i ustav, nudi mogućnost da sećanje nastavi da se razvija od selektivnih predstava prošlosti prema snažnije integrisanom, mada još uvek ne i kolektivnom, razumevanju. Ona je naciji pružila mogućnost da dekonstruiše svoju prećutanu istoriju da bi nanovo pronašla sećanje i dodala mu ono, što javno nije bilo poznato. Komitet za amnestiju još uvek obrađuje pitanja, ali rad same Komisije je završen.

Budućnost sećanja u jednom duboko podeljenom društvu

Ustav i TRC su dva mehanizma, koji rade, odnosno, radili su u duboko podeljenom društvu. Ustavi i komisije ne nastaju sami od sebe. Oni su proizvod jedne određene, sociopolitičke sredine, a time je njihova interpretacija takođe podvrgnuta toj sociopolitičkoj okolini. Kada se ispituje tema sećanja na ranije zločine valja se setiti duboko podeljene prirode južnoafričkog društva.

U jednom duboko podeljenom društvu, kao što je Južna Afrika, međusobno se sukobljava niz različitih realnosti, zbog toga što pojam vrednosti i sistem vrednosti pojedinaca u velikoj meri zavise od toga kojoj grupi pripada: integrisanima ili isključenima. Jedno duboko podeljeno društvo obično se odlikuje zajedničkom igrom grupe koja je "in" i grupe koja je "out". Oni prvi obično imaju neposredan pristup političkom i ekonomskom sistemu i

uticaj na sociokulturološki sistem vrednosti, dok su oni drugi isključeni iz temeljnijeg učestvovanja na tim područjima. U južnoafričkoj prošlosti se grupa "in" nedvosmisleno sastojala od belih Južnoafrikanaca, dok je grupa "out" obuhvatala crne, indijske i obojene Južnoafrikance.

Južnoafrikanci su živeli u iz osnova različitim geopolitičkim i socioekonomskim svetovima i zbog toga prošlost posmatraju na različite načine. To je zaoštreno još i više zbog sistema različitih informacionih kanala koji su znanje i informacije isporučivali i još uvek isporučuju specifičnoj etničkoj publici. Duboko podeljeni karakter južnoafričkog društva nameće sledeća pitanja:

-Kako je moguće da jedno duboko podeljeno društvo, kao što je Južna Afrika, izgradi zajedničko sećanje ili kolektivni oblik sećanja na zločine?

-Da li je prošlost svet, prema kome Južnoafrikanci zajednički moraju da se postave, ili postoje različiti putevi sećanja na prošlost koji ne zahtevaju zajedničko i sećanje i odgovor?

To su dva od brojnih, principijelnih pitanja, sa kojima se trenutno bori Južna Afrika. To su pitanja za čiji će odgovor biti potrebne decenije. Ja bih ovde htela samo da ih napomenem da bih ukazala na izazove, pred kojima Južna Afrika stoji u odnosu na sećanje na prošlost.

Nacionalni identitet Južne Afrike je podvrgnut dubokim promenama, a oblikovanje i postavljanje novog identiteta umnogome zavisi od interpretacije prošlosti. Takva identifikacije će u duboko podeljenom društvu uvek biti sporna, zbog čega je teško dostignuti kolektivno sećanje koje je zasnovano na jednom jedinstvenom "mi". Može biti da bi se takav zadatak u nekom napola homogenom društvu pokazao lakšim, ali u heterogenom društvu, kakvo je južnoafričko, predstava nekakve nacionalne psihe, koja može da proizvede kolektivno sećanje na ranije počinjene grozote, postaje iluzorna. U jednom društvu, kakvo je južnoafričko, mnogo je veća opasnost da sećanje postane dvosmisleno.

U okviru debate o sećanju u Južnoj Africi najvažnije je pitanje ko smo "mi".

Mi moramo da se sećamo

Mi moramo da izađemo na kraj sa prošlošću

Mi moramo da nastavimo da idemo dalje

Kao i...

Čega moramo da se sećamo?
Kako moramo da se sećamo?
Zašto moramo da se sećamo?
Šta možemo da očekujemo?

Odgovori na ta pitanja biće potpuno različiti u zavisnosti od jedinstvenog iskustva socijalizacije Južnoafrikanaca, koji se razlikuje od onih u drugačijim socijalnim, političkim ili kulturnim zajednicama. Pa ipak, iako će odgovori glasiti različito, odlučujuće će biti želja Južnoafrikanaca da se i u vremenu posle TRC i dalje angažuju u procesu sećanja. Brandon Hamber, klinički sociolog, koji radi u *“Centre for the Study of Violence and Reconciliation in South Afrika”*, (*“Centar za studije o nasilju i pomirenju u Južnoj Africi”*), iznosi tvrdnju da mi samo kao *“aktivni učesnici u procesu sećanja možemo da stupimo na društveno sporna područja prošlosti. Na taj način pronalazimo jedinu mogućnost da razvijemo kreativna i konstruktivna kolektivna sećanja koja će biti svrsishodna za što je moguće više ljudi u društvu.”*¹¹⁾ Možda koncepcija kolektivnog sećanja za Južnu Afriku i nema drugo značenje, nego da definiše spektar dozvoljenih pitanja koja smeju da se postave u vezi društveno sporne prošlosti. Možda smo nejedinstveni u pogledu odgovora, ali dajte bar da prvo postavimo pitanja. Prošlost je još uvek područje oko koga se vode borbe, a ne kruti objekat sa kojim će se svi Južnoafrikaneci identifikovati automatski i kolektivno.

Simbolični oblici sećanja na jednu do te mere problematičnu prošlost su naročito sporni u jednom duboko podeljenom društvu. Spomenici i memorijalni centri se često hvale kao sredstva koja će unaprediti kolektivno sećanje. Oni u sećanju na prošlost svakako igraju određenu ulogu. Međutim, Južna Afrika sebi ne sme da dozvoli luksuz da prošlost ograniči na nekakav istorijski i simbolički spomen – prošlost mora da bude živi monument, koji poziva Južnoafrikance da se angažuju za bolju budućnost, da rade u pravcu promene matrice prošlosti. Spomenici, memorijalni centri i simbolički delovi sećanja za većinu Južnoafrikanaca, koji su suočeni sa paklenim krugom nezaposlenosti, bede i kriminala, po svoj prilici ne stoje na prvom mestu.

Simboli su možda potrebni, ali nisu dovoljni. Simbol ne može da se jede, ako si gladan, simbol ne može da zaštiti od zimske kiše. To ne znači da spomenici i memorijalni centri nemaju važan

emocionalni i politički značaj za porodice žrtava, koje su propatile brutalnost i potlačivanje aparthejda. Ali sećanje bi u idealnom slučaju trebalo da dovede i do rasprave o pravičnosti. "Spomenici bez pravičnosti su naprosto spomenici koji podsećaju na moć krivaca." ¹²⁾ Simboličko predstavljanje prošlosti u Južnoj Africi bez socioekonomske pravičnosti pokazalo se kao šuplja tvorevina bez stvarnog značaja. Sve dok u svakodnevnom životu većine Južnoafrikanaca ne dođe do radikalnog poboljšanja, spomenici i memorijalni centri će se pokazati kao prazne opomene na žrtve koje su podnete za jedan neispunjeni san.

Opasnost simboličkog prikazivanja prošlosti u Južnoj Africi leži u tome, da se – kao što se to dogodilo u toku rada Komisije za istinu i pomirenje – povrede ljudskih prava sa velikom verovatnoćom tretiraju unutar kategorija žrtava i počinitelja, pa se tako na udoban način zaboravilo na saučesništvo svih onih Južnoafrikanaca, koji su profitirali od aparthejda. Ako oblik sećanja oslobađa optužbe sve one koji su profitirali od prošlosti, ozdravljenje društva u Južnoj Africi nikada neće postati stvarnost, a podela između Južnoafrikanaca će se prudubljivati.

Uz to se postavlja i veoma važno pitanje gde da se postave spomenici i memorijalni centri usred društva u kome je još uvek ukorenjena geopolitika aparthejda. Iako to više nije zakonom utvrđeno, južnoafrička stambena naselja su, na primer, još uglavnom podeljena duž etničkih granica. Većina crnih i obojenih Južnoafrikanaca živi u ekonomski zaostalim područjima na rubu urbanih regiona, a beli u bogatijim predgrađima. Mnoge povrede ljudskih prava su se događale u *Township*-ovima, (*Township* - naziva za posebna naselja u Južnoj Africi i Namibiji izgrađena isključivo za crno, obojeno i indijsko stanovništvo, neka vrsta geta iz vremena aparthejda, redovno na rubovima velikih gradova. - Prim. prev.) ali ako bi se spomenici i memorijalni centri podizali na tim mestima, beli Južnoafrikanci ih nikada ne bi posećivali, pa bi prošlost ostala skriveni svet sa kojim beli Južnoafrikanci ne bi morali da se suočavaju.

Sandile Dikeni, veoma slobodoumni komentator socijalnih i političkih problema, nedavno je na jednoj konferenciji u Kapštatu govorio o svom iskustvu sa simboličkim sećanjem na *University of Western Cape* (UWC). On je referisao:

"Pokušavali smo da promenimo nazive studentskih domova i da ih nazovemo po herojima. Međutim, uskoro smo stajali pred

problemom koga da uzmemo, a koga da isključimo. Hteli smo da nađemo heroje. Znali smo da su naši heroji bili afrički nacionalisti, ali hteli smo da delujemo integrišući. Jurili smo, dakle, naokolo, da bismo našli obojene heroje – ali obojene, koji su podržavali našu stvar. Studenti su nas nešto kasnije pitali: Šta je sa velikim afričkim kontekstom? Tek što smo započeli diskusiju, već smo primetili da bi trebalo da nađemo i neke ženske heroje. Tako smo shvatili da smo prinuđeni da na zaista integrišući i demokratski način prodiskutujemo o pitanju sećanja, o spomenicima i memorijalnim centrima. Ta diskusija nije mogla da se završi za nekoliko minuta. Trajala je satima i satima. Prijatelji su postali neprijatelji. Muškarci su izgubili svoje prijateljice. Na kraju toga dana je UWC imala studentske domove koji su svoja imena dobili na osnovu različitih interesa našeg društva. Cilj svega toga bio je valjda da ujedinito UWC. Ali, koliko se sećam, ni kada sam napustio kampus u UWC još uvek nije vladalo nikakvo pomirenje. Naprotiv, vladala je još veća podeljenost posle takvih diskusija. Možda će takve debate u budućnosti postati suvišne. Možda će UWC pasti u komu i zaboraviti na sve stvari iz prošlosti koje nas razdvajaju.“¹³⁾

Dikenijev opis na veoma ličan način ilustruje izazov pred kojim stoji duboko podeljeno društvo kada želi da sačuva sećanje, koje se ne prihvata jedinstveno.

Završne primedbe

Ustav i izveštaj Komisije za istinu i pomirenje izričito odbijaju zločine aparthejda – ali čini se da je za mnoge Južnoafrikance mnogo teže da to učine.

Ustav i TRC su takođe i nacionalni pokušaji da se izađe na kraj sa groznom prošlošću Južne Afrike. Južna Afrika stoji pred velikim izazovom da u okviru duboko podeljenog društva uspostavi sećanje. Još nije jasno koje će oblike poprimiti to ponovno uspostavljanje sećanja na prošlost. Očigledno je, međutim, da će bavljenje sa prošlošću biti revolucionarno iskustvo. U toku vremena razvijace se različiti odgovori na pitanja u vezi sa prošlošću i neće biti ni jednog jedinog trenutka odmora. Sećanje je putovanje, proces, koji će u toku sledećih vekova već prema generaciji i kontekstu, poprimiti različite dimenzije.

Postoji mišljenje da se kolektivno sećanje može ponovo uspostaviti tek pošto istina bude ispričana, postignuto jedinstvo o tome šta se zaista dogodilo i kada se postigne sporazum o grešnosti tih zbivanja.¹⁴⁾ U Južnoj Africi je istina otvoreno prikazana u poštovanja dostojnoj meri, posti-

gnuta je bar u izvesnoj meri saglasnost o tome šta se stvarno dogodilo. Ne može se, međutim tvrditi i da je postignuta saglasnost o grešnosti tih zbivanja. Zbog toga mi u Južnoj Africi još nismo stigli dotle, da imamo zajedničko sećanje i nije verovatno da ćemo ga ikada imati. Ali mi se krećemo napred, iako samo postepeno. Sećanje se podržava i uprkos ravnodušnosti i osporavanja dozvoljeno je da izbije na površinu.

U *Vietnam Veterans Art Memorial Museum* u Čikagu nalazi se epigram jednog taoističkog monaha, koji je napisan pre Hristovog rođenja:

“Ako kreneš u rat, prekoračio si granicu prema samome sebi, žrtvovao si svoje ideale preživljavanju i furiji ubijanja, što će te zauvek promeniti. Zbog toga niko ne teži da postane vojnik. Razmisli pre nego što bi hteo tako nepovratno da se promeniš. Na kocki nije samo tvoj život, nego i tvoja čovečnost.”

Južna Afrika počela je ponovo da uspostavlja svoju čovečnost, koja je uništena zbog nasilničke prošlosti. Oni, koji su se borili za aparthejd, oni, koji su se borili protiv njega, oni, koji su bili sputani između njih, i oni, koji su sve samo posmatrali sa ruba događaja, sve njih je dotaknuo rat koji je besneo na mnogim ravnima Južne Afrike. Borba za budućnost sećanja je borba za ponovno uspostavljanje čovečnosti kroz sećanje. To je borba da se nanovo pronađe ideja doma.

Primedbe

- 1) Nuttal, S./Coetzee, C., (priređivači) “The Making of Memory in South Africa”, Kapštat, 1998.
- 2) Krog, Antje: “Top of the Times” u “Cape Times”, 25. 2. 2000.
- 3) Priređivač SANGOC u vezi sa svezemaljskom Konferencijom o siromaštvu, u “Reconstruct”, 24. 5. 1998., kao i u “Sunday Independent”, 24. 5. 1998.
- 4) Blumenthal, Michael: “Of the Rest and Weary” u “Time Magazine”, 28. 2. 2000.
- 5) “The South African Constitution as Memory and Promise”. Predavanje održano na konferenciji “Transcending a Century of Injustice” u organizaciji *Institute for Justice and Reconciliation*, u Kapštatu 11. 5. 2000.
- 6) U Nuttal, S./Coetze, C. /uporedi sa primedbom 1.)
- 7) Pružanje zaštite od progona garantovano od sudova za odgovorne za zločine, koji su počinili kako vojska, tako i oslobodilački pokret.
- 8) Trud Komisije da otkrije istinu i da omogući da sećanje izbije na svetlost dana nalazi se u opasnosti da se potceni zbog nedovoljnih uspeha na području reparacija. Čini se da vlada u trenutno vladajućoj klimi ne poseduje političku volju da se bavi s tom temom. Vlada stoji pred izazovom da dovede u uzajamni sklad potrebe koje proizlaze iz globalne ekonomije i nadmetanja oko inostranih tržišta i stvaranja novih radnih mesta za ponovnu izgradnju i ekonomsku sanaciju.

- 9) Linfield, S.: "Trading Truth for Justice?" u "Boston Review", (<http://bostonreview.mit.edu>.)
- 10) Univerzitet i istraživačke institucije, kao novoosnovani *Institute for Justice and Reconciliation* u Kapštatu (<http://www.ijt.org.za>).
- 11) Hamber, Brandon: "Strategies for Dealing with Past Political Violence in Northern Ireland, South Africa and Countries in Transition. University of Witwaterstrand: History Workshop, (11.-14. 6. 1999.)
- 12) Cabrera, R. "Should We Remember? Recovering Historical Memory in Guatemala" u "Hamber, Brandon, (priređivač) "Past imperfect: Dealing with the Past in Northern Ireland Societies in Transition", Belfast: INCORE, The United Nations University of Ulster, 1998.
- 13) "Transcending a Century of Injustice", Konferencija organizovana od *Institute for Justice and Reconciliation*, u Kapštatu, 11. maja 2000.
- 14) Becket, C.: "Memory/Monstrosity/Representation", predavanja održano na Workshop-u o istoriji na Univerzitetu u Witwaterstrand-u, (11.-14. 6. 1999.)

Izabrana bibliografija

- Arezki Himeur, M., "Lies and Reconciliation" u "BBC Focus on Africa", april-juni 2000.
- Becker, C, "Memory/Monstrosity/Representation", University of Witwaterstrand; "History Workshop", (11.-14.6.1999).
- Blumenthal, M., "Of the Rest and Weary", u "Time", 28. 2. 2000.
- Breytenbach, B., "Divides Memories", predavanje održano na *Institute for Justice and Reconciliation conference*, 11. 5. 2000.
- Cabrera, R., "Should We Remember? Recovering Historical Memory in Guatemala", u Hamber, B. (priređivač) "Past Imperfect: Dealing with the Past in Northern Ireland Societies in Transition", Belfast, INCORE, The United Nations University of Ulster, 1998.
- Carlisle, A., "Monument Honours Cradock Activists" u "Daily Dispatch", 24. 7. 1997.
- Cronin, J., "Even the Dead: Poems, Parables and a Jeremiad", Kapštat, 1997.
- Dreyer, N., "Die Ses Residents Call up their Past", u "Saturday Argus", 18./19. 3. 2000., str. 6.
- Du Plessis, L., "The South African Constitution as Memory and Promise", predavanje održano na *Institute for Justice and Reconciliation conference*, 11. 5. 2000.
- Duvenage, O., "The Politics of Memory and Forgetting after Auschwitz and Apartheid. University of Witwaterstrand. History workshop", 11.-14. 6. 1999.
- Field, S.: "Memory the TRC and the Significance of Oral History in Post-apartheid South Africa. University of Witwaterstrand. History workshop", 11.-14. 6. 1999.

- Garton Ash, T.: "Bad Memories" u "Prospect", avgust/septembar 1997.
- Gobodo-Madikazela, P.: "For the Sake of the Future, Perpetrators' Deeds must also be Branded on our Memories", u „Sunday Independent“, 16. 7. 2000.
- Gobodo-Madikazela, O., „Remembering and the Politics of Identity“, predavanje održano prilikom otvaranja psihoanalitičkog odeljenja *Psychological Society of South Africa*, 19. 11. 1944.
- Goniwe, N. „The Treasure of National Memory in South Africa: Preservation and Usage of Testimonies of the Apartheid Era“, predavanje održano na konferenciji o *Collecting, Preserving, Remembering, Dealing with Testimonies of Injustice and Resistance in Germany, South Africa and Poland*, 16.18. 6. 2000.
- Hamber, B i Wilson, R.: „Symbolic Closure through Memory, reparation and Revenge in Post-conflict Societies“, „Centre for the study of Reconciliation and Violence, University of Witwaterstrand“, 2000.
- Hamber, B.: „Strategies for Dealing with the Past Political Violence in North Ireland, South Africa and Countries in Transition. University of Witwatersrand: History Workshop“, 11–14. 6. 1999.
- Harris, B.: „Unearthing' the 'Essential' Past: The TRC and the Making of a National Public Memory. University of Western Cape: South Africa and contemporary history seminar“, 1998.
- Hobsbawm, E.: „The new threat to history“ u „New York Review“, 16. 2. 1993.
- Kgalema, L.: „Symbols of hope: Monuments as Symbols of Remembrance and Peace in the Process of Reconciliation“, „Centre of the study of Reconciliation and Violence, University of Witwaterstrand, 1999.
- Laurence, P.: „Balancing need for Amnesty against the Right to Reparation“ u „Financial Mail“, 18. 8. 2000.
- Levinson, S.: „Writing in Stone: Public Monuments on Changing Societies“, London, 1998.
- Linfield, S.: „Trading Truth for Justice?“ u „Boston Review“ (<http://bostonreview.mit.edu>).
- Love, E. i McGirk, J.: „Bitter Legacy of the Falklands War Lives on“, u „Sunday Independent“, 23. 7. 2000.
- Mangu, X.: „Monuments Will Help Pay Tribute to Heroes of the Past“ u „Sunday Independent“, 27. 2. 2000, str. 8.
- Mgxashe, M.: „Peace Trust Gets Visible“ u „Cape Times“, 14. 6. 2000.
- Isti: „Tutu Peace Project to Span Continent“ u „Cape Times“, 14. 6. 2000.
- Nuttal, S. i Coetzee C., (priredivači), „Negotiating the Past: The Making of Memory in South Africa“, Cape Town, 1998.
- Pretorius, C.: „History Can Promote Tolerance, says Report“, u „Sunday Times“, 14. 5. 2000.
- „Reconstruct supplement“ u „Sunday Independent“, 24. 5. 1998.

Reporter, „Teaching New Values to the Generation to Come“ u „Sunday Times“, 14. 5. 2000.

Reporter, „Burying South Africa's Past: of Memory and Forgiveness“ u „Economist“, 1. 11. 1997.

Roston, B.: „South Africa Glosses over its History“ u „New Statesman“, 6. 12. 1999.

Sarkin, J.: „The South African Constitution as Memory and Promise“, predavanje održano na *Institute for Justice and Reconciliation Conference*, 11. 5. 2000.

Snyman, J.: „Ways of Remembering“, predavanje održano na *Institute for Justice and Reconciliation Conference*, 11. 5. 2000.